

A sociological criticism of Halimeh by Mohammad Al-Arusi Al-Matwi based on Lucien Goldmann's Evolutionary Structuralism Theory

Akram Moradmand¹, Roghayeh Rostampour Maleki*²

Received: 06/09/2024
Accepted: 16/11/2024

* Corresponding Author's E-mail:
r.rostampour@alzahra.ac.ir

Abstract

Sociological criticism is one of the new approaches that have emerged in the field of literature and aims to examine the relationship between literary structure and society. Lucien Goldman based this theory on the interaction between the literary text and the social infrastructure governing the society. In the current research, an attempt has been made to analyze and critique the novel "Halima" by Mohammad Al-Arousi al-Matowi, a contemporary Tunisian writer, in a descriptive-analytical way with a sociological criticism approach and based on Goldman's (1913-1970) developmental constructivism theory. take in this context, an attempt was made to analyze this novel in two stages of reception and analysis in areas such as content, character and political-social contexts. Based on this, according to the mentioned theory, Halimah's novel was analyzed in two stages of reception and analysis. The non-transformation of the characters of the novel during the story, the transformation of the current consciousness of some characters into a possible consciousness, the adaptation of the social

1. Ph.D Candidate, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.
<https://orcid.org/5140-0006-0009-8358>
2. Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature, Alzahra University, Tehran, Iran.
<https://orcid.org/0000-0001-8907-0635>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

political background of the novel to the events of the independence period of Tunisia and the writing of the novel based on social realism are some of the most important results obtained from the present research. Based on this, we witness the reflection of the meaningful structures of the novel in the context of Tunisian society. In the end, this leads to the formation of the protest of the Tunisian people to the existing situation and the attempt for a revolution to change the situation.

Keyword: Sociological criticism, Mohammad Al-Arousi al-Matavi, Halimah's novel, Goldman, developmental constructivism.

Introduction

The binary relationship between society and literature has always attracted critics' interest. The main essence of literature is language. Language is created through communication and evolved, and when used by a poet or author to communicate abstract and concrete concepts it becomes literature. Therefore, it can be considered an inherently social phenomenon.

Accordingly, the present study seeks to answer the following questions by investigating Halimeh novel based on Lucien Goldmann's theory:

1. what are the most important elements of Halimeh based on Goldmann's theory in the comprehension and explanation stages?
2. How the significant structures in Halimeh are represented in Tunisian society based on the evolutionary theory?

Theoretical framework

Sociological criticism tries to investigate the correlation between a literary text and the society. The goal is to find out the role played by the society and social classes, on the one hand, and the author's social and political viewpoints (as a member of a specific social class, and not as a member of the society), on the other hand, in the creation of the literary text (Kosari, 2000: 16). Arab authors have recognized this by studying the western literary theories. Goldmann finished his

doctorate degree in French literature in 1956, with his thesis titled. In this thesis, he mentioned the equivalence between socio-economic status and literary texts for the first time (Fazeli, 1995: 119). The evolutionary structuralism approach focuses on the characters and uses them to discover the reciprocal relationship between social structure and the structure of literary texts (Shahbazi, 2014: 68). In Goldmann's idea, cultural materials are created not by a single person, but by the worldview of a society. The author, as a member of that society, presents it in a specific artistic way (Goldmann, 2002: 321). This theory includes significant structures, as well. That is, the literary structure somehow represents a specific ideology and worldview that the author supports. In Goldmann's view, the collective agent and the suprapersonal agent are the real creators of cultural materials, especially literary texts. Accordingly, the significant elements are considered as totally social, and not personal, phenomenon (1998: 224). He calls the cause-and-effect relationship between human and the world as "dialectic", a term borrowed from Marx.

Research results

Halimeh has a social-political theme. The main subject of the novel is young Tunisian generation fighting the French colonialism directly and even with weapons. The novel's timeline is aligned with the political changes happening in Tunisia. In the beginning of the novel, where Halimeh lives in a village, not much is told about political changes in the society and the protagonist trapped in her own existing knowledge. Therefore, the village community busy with their routine life can be a symbol of the Tunisian society before their uprising against French colonialism, which captured people in their routing life, keeping them away from the miserable state of their country. However, Halimeh's migration to the town introduces her to the events Tunisian society was struggling with. This transformed her existing knowledge to possible knowledge, changing her to a brave fighter.

Other characters of the novel, such as Abdullah's sister, the nurse, Abdullah's mother, Halimah's mother, and Abdullah's friends in the revolution, each play a significant role in forming the story. From the theme of the story, i.e., fight against the French colonialism and their governance, it can be inferred that the novel has a completely social basis and each of the characters is a symbol of a specific ideology or layer in the society. Therefore, problematic protagonists, suprapersonal protagonists, and the changes in the novel makes it suitable for investigation based on the evolutionary structuralism theory. Finally, the sociological study of Halimeh, authored by Mohammed Al-Arusi Al-Matwi, the contemporary Tunisian novelist, led to the following results:

1. The existence of poor and rich layers in the society, the presence of French colonialists, the suffering of Tunisia from cultural poverty, the absence of social and cultural bases in the country, the existence of revolutionary and protesting groups in the country, and finally, the wholistic effort to get rid of the existing situation are the most important sociocultural elements in Halimeh in the explanation and comprehension stages based on Goldmann's structuralist theory.
2. The significant sociopolitical structures in the novel, existence of problematic and suprapersonal protagonists in the novel, the protagonists' effort to transform their existing knowledge to possible knowledge, the shout of protest in the whole novel, and, finally, the protagonists' efforts to change the situation in the country and reaching independence and freedom are among the elements that highlight the sociological aspects of the novel. These elements, representing the political situation of the country, places the novel among the literary texts that can be criticized from a sociological point of view.
3. The significant structures of the novel, affected by the Tunisian bases, are designed accordingly by Mohammed Al-Arusi. The pure poverty among Tunisian people, the intense cultural weakness,

people's efforts for change, the French violence, and keeping people away from the events and actions of the day are among the significant structures appearing in the sociopolitical foundation of the novel.

4. Finally, it can be said that Mohammed Al-Arusi could successfully picture the real social situation of Tunisian in the years before their independence in Halimeh. Mentioning historical events, and especially, the Independence Day of Tunisia in Halimeh verified its exact alignment with the structure of social novels.

دوفصلنامه روایت‌شناسی

سال ۱۰، شماره ۱۹، بهار و تابستان ۱۴۰۵، صص ۴۲۲-۴۵۸

مقاله پژوهشی

نقد جامعه‌شناختی رمان حلیمه اثر محمد العروسی المطوی

برپایه نظریه ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن

اکرم مرادمندا^۱، رقیه رستم‌پور ملکی^{۲*}

(دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۶ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۸)

چکیده

لوسین گلدمن (۱۹۱۳-۱۹۷۰) با تأثیرپذیری از افکار مارکسیستی و دیدگاه‌های کارل مارکس، نظریه نقد ساختارگرایی تکوینی را براساس تأثیر متقابل میان متن ادبی و زیرساخت‌های اجتماعی حاکم بر جامعه بنا نهاد و در آن به تأثیر متقابل ادبیات و جامعه تأکید داشت. در پژوهش حاضر تلاش بر آن است تا به شیوه توصیفی، تحلیلی با رویکرد نقد جامعه‌شناختی و براساس نظریه ساخت‌گرایی تکوینی گلدمن رمان حلیمه اثر محمد العروسی المطوی، نویسنده معاصر تونس در دو مرحله دریافت و تشریح در زمینه‌هایی مانند درون‌مایه، شخصیت و بسترهای سیاسی - اجتماعی مورد بررسی و نقد جامعه‌شناختی قرار گیرد. نگارش رمان بر مبنای رخدادهای سیاسی اجتماعی تونس در دوره مورد بحث رمان و انطباق آن با این رخدادهای مهم‌ترین عاملی که رمان مورد نظر را قابل نقد براساس این نظریه کرده است. نتایج

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران

<https://orcid.org/5140-0006-0009-8358>

۲. استاد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه الزهراء (س)، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

*r.rostampour@alzahra.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0001-8907-0635>

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY - NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

به دست آمده نشان‌دهنده عدم دگرگونی بیشتر شخصیت‌های رمان در طول داستان، تبدیل آگاهی فعلی برخی از شخصیت‌ها به آگاهی ممکن، انطباق بستر سیاسی اجتماعی رمان بر حوادث دوره استقلال تونس و نگارش رمان بر مبنای رئالیسم اجتماعی است و در نهایت نیز همین امر به شکل‌گیری اعتراض مردم تونس به وضعیت موجود و تلاش برای انقلاب جهت تغییر اوضاع و در پایان رمان به نتیجه مورد نظر مردم تونس یعنی رسیدن به استقلال کشور منجر می‌شود.

واژه‌های کلیدی: نقد جامعه‌شناختی، محمد العروسی المطوی، رمان حلیمه، گلدمن، ساخت‌گرایی تکوینی.

۱. مقدمه

ارتباط دو سویه جامعه و ادبیات، همیشه توجه منتقدان را به خود جلب کرده است. ماده اصلی ادبیات، زبان است. زبان در ارتباط انسان‌ها با یکدیگر ساخته می‌شود و رو به تکامل می‌نهد و آنگاه که به وسیله شاعر یا نویسنده برای بیان مفاهیم عینی و ذهنی مورد استفاده خاصی قرار می‌گیرد از آن به ادبیات تعبیر می‌کنیم. پس می‌توان آن را به اعتبار ماده اصلی‌اش ذاتاً اجتماعی دانست (ولک، ۱۳۷۳، ص. ۹۹). مفهوم ارتباط بین جامعه و ادبیات از قدیم بین اندیشمندان محل تأمل بوده است. آن هنگام که افلاطون در کتاب جمهوری از رابطه شاعر و شعرش با مخاطبان سخن می‌گوید و تأثیر مثبت شاعر را در زندگی اجتماعی مخاطبان مردود می‌شمارد، به نوعی آغازگر بحث رابطه ادبیات و جامعه است. ضمن اینکه «مفهوم افلاطونی بازنمایی (تقلید) متضمن درک ادبیات در مقام تصویری بود که جامعه را تصویر و منعکس می‌کند» (دستغیب، ۱۳۷۸، ص. ۸۰). پس از افلاطون، ارسطو نیز به بحث محاکات پرداخته و رابطه تصویر هنری را با واقعیت اجتماعی بیان کرده است. بنابراین از روزگاران کهن تا به امروزه کسی ارجاع

اثر ادبی و هنری به دنیای اجتماع و تحولات خارجی را نادیده نگرفته است. دنیای امروز، ضرورت انجام تحقیقات بینارشته‌ای و خلأ وجود علوم جدیدی را که بدین هدف سمت‌وسو بخشند، به‌خوبی درک کرده و با ایجاد شاخه‌های علمی تلفیقی به این نیاز پاسخ گفته است (گلدمن، ۱۳۸۱، ص. ۱۵).

درواقع ناقدان ادب، بعد از آشنایی با اصول و چارچوب علم جامعه‌شناسی و نیز با توجه به رابطه تنگاتنگ میان جامعه و ادبیات، لزوم نقد جامعه‌شناختی^۱ برخی آثار ادبی را احساس نموده و برای رفع این نیاز علم جدیدی را بنیان نهادند که از آن به جامعه‌شناسی ادبیات یاد می‌شود و هر نقدی که در چارچوب مباحث نظری این علم انجام گیرد نیز به نام نقد جامعه‌شناختی ارائه می‌گردد. به صورت مشخص و در آغاز قرن ۱۹ میلادی اولین پایه‌های علم مستقل جامعه‌شناسی ادبیات^۲ در فرانسه بنیان نهاده شد. وقوع انقلاب کبیر فرانسه، انقلاب صنعتی، پیدایش نظام سرمایه‌داری و تعارض‌های طبقاتی ناشی از آن نقش بسزایی در شکل‌گیری نقد جامعه‌شناختی داشتند و به دلیل پررنگ بودن این رخدادها در فرانسه و به‌ویژه تأثیر شدید انقلاب فرانسه بر معادلات سیاسی و اجتماعی اروپای آن زمان، علم جامعه‌شناسی و نقد جامعه‌شناختی حرکت خود را از این کشور شروع کرده و در ادامه به سایر کشورهای اروپایی و دیگر کشورها نیز راه یافت.

با توجه به آنچه گذشت پژوهش حاضر در پی آن است تا با بررسی رمان حلیمه براساس نظریه لوسین گلدمن^۳ به پرسش‌های زیر پاسخ گوید:

۱. مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده رمان حلیمه براساس نظریه گلدمن در دو مرحله تشریح و دریافت کدامند؟

۲. براساس نظریه ساختارگرایی تکوینی، ساختارهای معنادار رمان حلیمه چه نمودی در جامعه تونس دارد؟

بر این اساس فرضیه‌های مطرح‌شده به شرح زیر ارائه می‌شود:

۱. با توجه به نوع نگارش ویژه رمان به نظر می‌رسد مواردی مانند قهرمان پروبلماتیک، آگاهی فعلی و ممکن، بازتاب ساختارهای سیاسی - اجتماعی رمان در جامعه، دگرگونی شخصیت‌های رمان و اعتراض به وضع موجود از مهم‌ترین مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده رمان حلیمه باشد.

۲. به نظر می‌رسد با توجه به نگارش رمان حلیمه براساس رخدادهای سیاسی - اجتماعی حاکم بر کشور تونس در دوران انقلاب، شاهد بروز و ظهور ساختارهای معنادار این رمان در دل جامعه تونس به صورت واضح و آشکار باشیم.

۲. پیشینه پژوهش

در زمینه نقد رمان برپایه نظریه نقد ساختارگرایی تکوینی^۴ گلدمن پژوهش‌های قابل توجهی در رشته زبان و ادبیات عربی به انجام رسیده است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از: پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع: تحلیل ساختاری و محتوایی «رمان مجرد ۲ فقط» اثر ابراهیم نصرالله براساس نظریه ساختارگرایی تکوینی لوسین گلدمن. نویسنده: صاحبه قیدر، استاد راهنما: حجت رسولی. دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۳۹۵. این پایان‌نامه با روش توصیفی - تحلیلی براساس نظریه لوسین گلدمن، در دو مرحله دریافت و تشریح به انجام رسیده است. محقق در صدد بررسی جهان‌بینی نویسنده در این اثر و چگونگی پیوند میان ساختار این اثر با ساختار سیاسی، اجتماعی و اقتصادی جامعه بوده است.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با موضوع «بررسی محتوایی "رمان عرس الزین" اثر طیب الصالح از منظر نقد اجتماعی با توجه به نظریه لوسین گلدمن» نوشته ثریا شمس، به راهنمایی حسین ابویسانی، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، سال ۱۳۹۸. این پایان‌نامه، رمان مذکور را براساس نظریه ساختارگرایی تکوینی گلدمن در دو مرحله دریافت و تشریح مورد بررسی قرار داده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن بوده است که این رمان تصویرگر واقعیت سودان و جنبه‌های مثبت و منفی آن در بستر تاریخی، فرهنگی و اجتماعی است؛ و طیب الصالح در این اثر با زبانی نمادین به نقد اوضاع اجتماعی و فرهنگی جامعه سودان در زمان ورود فرهنگ غرب پرداخته است.

مقاله «روایه الحی اللاتینی علی ضوء النظریة البنیویة الغولدمانیة» نویسندگان: انصار سلیمی نژاد، حامد صدقی، عبدالله حسینی. مجله دراسات الادب المعاصر، سال ۱۳۹۱، شماره ۱۵. این مقاله که با روش توصیفی - تحلیلی به رشته تحریر درآمده است در صدد بررسی معیارهای نظریه لوسین گلدمن و تطبیق آن با اندیشه و جهان‌بینی نویسنده رمان الحی اللاتینی، سهیل ادیس و بازتاب این ایدئولوژی در اثرش است. با توجه به پژوهش صورت‌گرفته چنان نتیجه‌گیری شده است که نویسنده با دیدی جامعه‌گرایانه به خلق اثر خویش پرداخته است و نمود و بازتاب این دیدگاه اجتماعی و انقلابی وی به صورت واضح توسط قهرمان داستان خود هویدا است.

مقاله «نقد جامعه‌شناختی رمان "شیکاگو" اثر علاء الأسوانی برپایه نظریه ساختارگرایی تکوینی گلدمن» نویسندگان: محمودرضا توکلی محمدی و محمدعلی آذرشب، دانشگاه تهران، نقد ادب معاصر عربی، ش ۱۷، دوره ۹، پاییز و زمستان ۱۳۹۸. در این پژوهش تلاش نویسنده بر آن بوده است تا به شیوه توصیفی - تحلیلی، رمان «شیکاگو» اثر علاء الأسوانی، نویسنده معاصر مصری را برپایه مکتب ساختارگرایی

تکوینی گلدمن مورد بررسی و نقد جامعه‌شناختی قرار دهد. در این زمینه تلاش شده تا این رمان در دو مرحله دریافت و تشریح و در زمینه‌هایی مانند شخصیت، درون‌مایه و بسترهای سیاسی و اجتماعی مورد پژوهش قرار گیرد. نتایج به‌دست آمده بیانگر آن است که اسوانی با اثرپذیری از محیط اجتماعی مصر در زمان ریاست جمهوری حسنی مبارک، تلاش کرده تا مشکلات قشر روشنفکر و تحصیل‌کرده مصر را چه در داخل و چه در خارج از کشور مورد نقد و بررسی قرار دهد.

مقاله «جهان‌نگری و قهرمان مسئله‌دار در رمان القوس و الفراشه از منظر ساختارگرایی تکوینی» نویسندگان: هومن ناظمیان و زهرا نیک‌زاد شهریور، دانشگاه خوارزمی، ش ۵۹، تابستان ۱۴۰۰، صص ۱۰۹ - ۱۲۸. نویسنده در این مقاله به بررسی رمان از منظر ساختارگرایی تکوینی در سه مقوله ساختار معنادار، جهان‌نگری و قهرمان مسئله‌دار می‌پردازد. از مهم‌ترین نتایج این پژوهش می‌توان به این موارد اشاره کرد که ساختار معنادار این رمان مجموعه‌ای است به‌هم‌پیوسته از انعکاس معضلات و مشکلات اجتماعی، اقتصادی و اخلاقی که ساختار اجتماعی و اقتصادی مراکش از آن رنج می‌برد.

هرچند تعداد کارهای پژوهشی انجام‌شده بر بستر نقد جامعه‌شناختی و با تکیه بر نظر لوسین گلدمن قابل توجه است ولی تاکنون پژوهشی که به صورت مستقل به بررسی رمان حلیمه برپایه این نظریه بپردازد به انجام نرسیده است.

۳. چارچوب نظری

«نخستین بارقه‌های نقد اجتماعی در آرای گروهی از منتقدان ازجمله مادام دوستال (۱۷۶۶-۱۸۱۷)، هیپولیت تن (۱۸۲۸-۱۸۹۳) و نیز برخی از فلاسفه همچون کارل

مارکس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) و فردریک انگلس (۱۸۲۰-۱۸۹۵) پدیدار شد و امروزه به‌عنوان یکی از شیوه‌های نقد ادبی به‌کار می‌رود» (کوثری، ۱۳۷۹، ص. ۱۶). در این زمینه باید به این نکته اشاره کرد که «نقد جامعه‌شناختی ادبیات، یکی از شیوه‌های نسبتاً نوین در پژوهش‌های ادبی است. در این شیوه به بررسی ساختار و محتوای اثر ادبی و پیوند آن با ساختار و تحولات جامعه‌ای که اثر زاینده آن است، پرداخته می‌شود. آنچه در این نقد از اهمیت بیشتری برخوردار است بازتاب تصویر جامعه در جهان تخیلی و هنری اثر ادبی و شکل‌های گوناگون است» (عسگری، ۱۳۸۷، ص. ۴۳).

در نقد جامعه‌شناختی، تلاش بر آن است تا ارتباط میان متن ادبی و جامعه مورد بررسی قرار گیرد تا بدین سان از یک طرف تأثیر جامعه و طبقات اجتماعی^۵ آن در شکل‌گیری و پیدایش متن ادبی مورد توجه قرار گرفته و از طرف دیگر دیدگاه‌های فکری، عقیدتی، اجتماعی و سیاسی نویسنده (به‌عنوان عضوی از یک طبقه اجتماعی مشخص و نه به‌عنوان یک فرد از اعضای جامعه) و نقش آن‌ها در آفرینش متن ادبی مورد بحث و نقد قرار گیرد (کوثری، ۱۳۷۹، ص. ۱۶). بنابراین نقد جامعه‌شناختی، ادبیات را از جنبه فردی خود خارج می‌کند و آن را در گستره وسیع‌تری قرار می‌دهد که عبارت است از بررسی رابطه متقابل ادبیات و جامعه؛ در این رابطه، پدیدآورنده نیز هرچند به‌عنوان آفریننده اثر ادبی، جایگاه خود را دارد، ولی این جایگاه، دیگر فردی و شخصی نیست و او از این نظرگاه، نماینده طبقه اجتماعی خود به‌شمار می‌رود. نویسندگان عرب نیز از طریق مطالعه نظریات ادبی غرب از بروز و ظهور این علم آگاه شدند. «آغاز تحول در نقد ادبی عرب، متعلق به اوایل قرن سیزدهم هجری و پس از حمله ناپلئون به مصر است. عمده این تحول به‌سبب تأثیر مطالعه در نقد ادبی مغرب‌زمین و ظهور مکاتب جدید و فعال شدن پژوهش‌های شرق‌شناسی و تحقیقات

جدید در ادبیات بوده است» (امامی، ۱۳۷۷، ص. ۵۹). با توجه به این‌که از یک طرف، رمان معروف‌ترین و مهم‌ترین شکل ادبی روزگار و تصویری عینی از چشم‌انداز و برداشت نویسنده از زندگی‌ای است که اوضاع فکری - فرهنگی هر عصری را به تصویر می‌کشد، به همین دلیل، این گونه ادبی، سند خوبی برای جامعه‌شناختی ادبیات است (ادهمی، ۱۳۹۰، ص. ۴۳). در نقد جامعه‌شناختی رمان به تأثیرات متقابل جامعه و رمان بر یکدیگر و تأثیر عوامل گوناگون در شکل‌گیری رمان پرداخته می‌شود. نویسنده تنها ناقل و رسم‌کننده اوضاع اجتماعی نیست، بلکه ناقل و در عین حال ناقد است، و علاوه بر متجلی ساختن اوضاع اجتماعی و فرهنگی یک جامعه، موضع فکری و فلسفی خویش را نیز نسبت به این اوضاع تبیین می‌کند.

رمان، اگرچه به تقلید از واقعیت، آدمی، عادات و حالات بشری نوشته می‌شود و به شیوه‌ای خاص، ساختار جامعه را در خود بازتاب می‌دهد، اما نویسنده آن می‌کوشد تا به یاری تخیل و قدرت هنری خویش، به آفرینش ماجرابی که در آن غرایز و عواطف انسانی بیان شده و هوس‌ها و طبع‌ها ترسیم گردیده یا رویدادهای کم‌وبیش شگفت‌انگیز به توصیف درآمده است توجه خواننده را برانگیزد (ستوده، ۱۳۷۸، ص. ۴۴).

۳- ۱. گلدمن و نظریه ساخت‌گرایی تکوینی

بعد از جورج لوکاج، لوسین گلدمن از بارزترین نظریه‌پردازان نقد جامعه‌شناختی به‌شمار می‌رود. گلدمن، از نظریه لوکاج تبعیت می‌کرد و به دیدگاه و آرای او مفاهیمی را افزود و نظریه‌ای ارائه داد که آن را «ساخت‌گرایی تکوینی» نامید، مفهوم ساختار معنادار نخستین‌بار در نظریات وی مطرح شده است. گلدمن در نظریه خود به مبحث ساختارهای معنادار، دیدگاه‌های ایدئولوژیک، ساختارهای فکری و فرهنگی و

زیرساخت‌های اجتماعی توجه ویژه‌ای داشت. «ساختار معنادار از نظر گلدمن جهان اثر ادبی است که برای پاسخ‌گویی به یک موقعیت خاص آفریده شده و محقق با درون‌فهمی به آن دست می‌یابد» (طلوعی و رضایی، ۱۳۸۶، ص. ۶). گلدمن در سال ۱۹۵۶ دکتری ادبیات فرانسه را با رساله‌ی خدای پنهان در سوربن گذراند و در این اثر برای اولین بار مسئله‌ی هم‌ارزی اوضاع اقتصادی - اجتماعی با آثار ادبی را مطرح کرد (فاضلی، ۱۳۷۴، ص. ۱۱۹). رویکرد ساختارگرایی تکوینی روی شخصیت‌ها تمرکز می‌کند و به‌واسطه‌ی این شخصیت‌ها روابط متقابل بین ساختار اجتماعی با ساختار آثار ادبی به‌وسیله‌ی نویسنده شناخته می‌شود (شهبازی، ۱۳۹۳، ص. ۶۹). گلدمن به‌صراحت تمام، فاعل آفرینش‌های فرهنگی را نه یک فرد، بلکه جهان‌بینی یک جمع می‌داند که نویسنده به‌عنوان فردی برخاسته از میان جمع، به جهان‌بینی آن جمع، شکل هنری ویژه‌ای می‌بخشد (گلدمن، ۱۳۸۱، ص. ۳۲۱). طبق نظریه‌ی وی «جهان‌نگری» عبارت است از شیوه‌ی اندیشه و تفکر حاکم بر یک دوره‌ی مشخص زمانی یک ملت. گلدمن در روش ساخت‌گرایی تکوینی خود به فاعل‌های جمعی و فرافردی اعتقاد دارد، بدین معنا که وی معتقد بود که در بحث‌های ادبی ما با یک فرد یا همان نویسنده به‌عنوان یک فاعل روبه‌رو نیستیم، بلکه با یک جهان‌بینی یا یک ایدئولوژی روبه‌رو بوده و نویسنده به‌مثابه‌ی یک نماینده برای نمود آن تفکر، اندیشه و ایدئولوژی در نظر گرفته می‌شود؛ در این نظریه ما با ساختارهایی معنادار نیز روبه‌رو هستیم، بدین معنا که ساختار اثر ادبی به نوعی نشان‌دهنده‌ی ایدئولوژی و جهان‌بینی خاصی است که نویسنده نیز از آن دفاع می‌کند. «گلدمن فاعل جمعی و فاعل فرافردی را آفریننده‌ی راستین محصولات فرهنگی و به‌خصوص آثار ادبی می‌داند. بنابراین در بررسی‌های جامعه‌شناختی، عناصر معنادار به صورت پدیده‌هایی کاملاً اجتماعی و نه فردی مطرح می‌شوند» (فراروتی، ۱۳۷۷،

ص. ۲۲۴). او ارتباط بین انسان و جهان را که برپایه تأثیر و تأثر شکل می‌گیرد، دیالکتیک^۶ نامید که این مفهوم را از مارکس اخذ کرده است.

ساخت‌گرایی تکوینی در مجموع بررسی ساختار اجتماعی. تاریخی دوره‌ای است که در محتوای اثر ادبی به آن پرداخته می‌شود. بنابراین هدف اصلی در این روش، یافتن پیوندهای میان متن (ادبی یا فلسفی) و جهان‌بینی بر پس‌زمینه تاریخی آن‌هاست. گلدمن می‌کوشد نشان دهد چگونه موقعیت تاریخی یک گروه یا طبقه اجتماعی، به میانجی‌گری جهان‌بینی آن طبقه، در ادبیات انعکاس می‌یابد (علائی، ۱۳۸۰، ص. ۲۷).

نظریه گلدمن در واقع بر این فرض بنا شده است که هر نوع رفتار انسانی، تلاشی است برای یک پاسخ‌گویی معنادار به یک وضعیت خاص، و به همین جهت است که میل به گرایش در تعادل میان فاعل عمل و جهان پیرامون انسان به میان می‌آید. برای انجام این روش، گلدمن دو مرحله را معرفی می‌کند، که مرحله اول، دریافت و مرحله دوم تشریح نام دارد. در مرحله نخست، ناقد می‌بایستی تلاش کند تا متن ادبی را در چارچوب ساختار درونی آن درک نماید و در مرحله دوم کوشش بر آن است تا اثر ادبی در قالب ساختارهای سیاسی، اجتماعی، تاریخی و اقتصادی جامعه مورد توضیح قرار گیرد.

۴. خلاصه رمان حلیمه

همان‌گونه که از نام رمان پیداست، شخصیت اصلی این رمان زنی به نام حلیمه است. از آنجا که همسر این شخصیت اصلی فردی انقلابی و مخالف استعمار فرانسه است حلیمه نیز به فعالیت‌های ضد استعماری روی می‌آورد. در این راستا پس از وی، همسر او عبدالحمید یکی دیگر از قهرمانان مسئله‌دار رمان به‌شمار می‌رود که فردی انقلابی بوده و آشکارا علیه استعمار فرانسه دست به اعتراض و قیام زده است. رمان با شرح

زندگی حلیمه و مادرش در یک روستای کوچک شروع می‌شود. در روستا مردم هرکدام به کار خود مشغولند و نهایت دغدغه آنها جمع شدن در کنار یکدیگر در عصرگاهان و صحبت از اتفاقاتی است که در روستا رخ داده است. در این مرحله شاهد تحولات خاصی در رمان نیستیم. اما با ازدواج حلیمه با فردی به نام عبدالحمید که از جوانان انقلابی و استعمارستیز است و در ادامه نقل مکان از روستا به شهر تونس، حلیمه با کارهای انقلابی همسرش و دوستان انقلابی او آشنا می‌شود. این بخش از رمان سرشار از توضیحاتی درمورد چگونگی قیام مردم تونس در برابر استعمار فرانسه تا رسیدن به رهایی از این استعمار است که البته در قالب داستانی دل‌انگیز به نگارش درآمده است.

۵. بحث و بررسی: نقد جامعه‌شناختی رمان حلیمه

همانطور که اشاره شد، گلدمن به پیروی از لوکاچ و براساس نظریه نقد مارکسیستی، آثار ادبی را در دو مرحله دریافت و تشریح در قالب نقد اجتماعی مورد بررسی قرار می‌دهد.

۵ - ۱. مرحله نخست: دریافت

پیش از جست‌وجوی پیوندهای اثر ادبی و طبقات اجتماعی دوران نگارش آن، باید خود اثر و معنای درونی و ویژه‌اش را دریافت و درباره آن، در مقام جهانی مشخص از افراد و اشیای آفریده نویسنده‌ای که از رهگذر اثر با ما سخن می‌گوید، به ارزیابی زیبایی‌شناختی پرداخت (گلدمن، ۱۳۷۶، ص. ۲۵۳). در این مرحله مواردی از قبیل موضوع رمان، شخصیت‌های رمان و میزان آگاهی آنها از مسائل جامعه، و به‌طور کلی

انسجام درونی اثر ادبی مورد بررسی قرار می‌گیرد. گفتنی است که با توجه به واقع شدن داستان رمان در یک فضای مکانی محدود (شهر تونس) و در دوره زمانی کوتاه (حدود دو سال) مبحث زمان و مکان رمان قابلیت اثرگذاری خاصی در روند تحلیل جامعه‌شناختی رمان را ندارد، به پی‌رنگ داستان نیز به دلیل ارتباط تنگاتنگ با شخصیت‌های رمان، در مبحث دگرگونی شخصیت‌های رمان پرداخته شده است، لذا بر این اساس هریک از مؤلفه‌های یادشده بر مبنای نظریه گلدمن در مرحله دریافت مورد بررسی قرار گرفته و سپس کاربرست آن‌ها در مرحله تشریح در تحلیل ساختارگرایانه رمان ارائه شده است.

۵-۱-۱. درون‌مایه رمان حلیمه و ساختارهای معنادار

میان درون‌مایه یک رمان و وجود ساختارهای معنادار در آن ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد، چراکه ساختارهای معنادار در دل درون‌مایه شکل و رنگ گرفته و متولد می‌شوند. درون‌مایه، فکر اصلی و مسلط هر اثری است؛ خط رشته‌ای که در خلال اثر کشیده می‌شود و وضعیت و موقعیت‌های داستان را به هم پیوند می‌دهد. به بیان دیگر، درون‌مایه را به‌عنوان فکر و اندیشه حاکمی تعریف کرده‌اند که نویسنده در داستان اعمال می‌کند؛ به همین جهت است که می‌گویند درون‌مایه هر اثری، جهت فکری و ادراکی نویسنده‌اش را نشان می‌دهد (میرصادقی و میرصادقی، ۱۳۷۷، ص. ۱۷۴).

بر همین اساس «درون‌مایه معنی زیرین و پیامی است که نه از زبان شخصیت‌ها بلکه با کنش و محتوای داستان منتقل می‌شود» (جزینی، ۱۳۷۸، ص. ۳۹). درون‌مایه رمان ارتباط تنگاتنگی با پی‌رنگ دارد و بر همین اساس «آنچه در پی‌رنگ اهمیت دارد پیچ و خم‌هایی است که حس مخاطب را به خواندن ادامه داستان برمی‌انگیزد ... قالب

پی‌رنگ براساس وجود علت و معلول پدیده‌ها استوار است و شبکه‌ استدلالی حوادث رمان را تشکیل می‌دهد» (قاضی‌زاده، ۱۴۰۳، ص. ۳۴۲). بنابراین هنگام بررسی درون‌مایه می‌بایست به پی‌رنگ رمان و روابط علی و معلولی آن نیز توجه داشت.

درون‌مایه رمان حلیمه، سیاسی - اجتماعی است و برپایه شجاعت جوانان انقلابی تونس که برای دستیابی به استقلال و رهایی از استعمار گام برمی‌دارند شکل گرفته است. این رمان به شرایط سیاسی و فرهنگی - اجتماعی حاکم بر جامعه تونس در یک دوره خاص می‌پردازد و در واقع مبنای اعتقادی و ایدئولوژیک نویسنده این رمان در ارتباط با وقایع سیاسی - اجتماعی تونس درون‌مایه اصلی آن را تشکیل می‌دهد. همان‌گونه که پیش از این گذشت، براساس نظریه ساختارگرایی تکوینی، گلدمن مفهوم ساختار معنادار را علاوه بر توصیف وحدت ارگانیک اجزای یک اثر و ارتباط متقابل میان آن‌ها، به معنای ساختار درونی اثر در نحوه انعکاس جهان‌بینی مستتر در آن نیز به‌کار می‌برد. یعنی اینکه جهان‌نگری فلان طبقه یا گروه اجتماعی چگونه در یک اثر ادبی به عنصر سازنده جهان تخیلی متن تبدیل شده است. در رمان حلیمه نیز ما با یک دنیای به ظاهر خیالی که ساخته و پرداخته ذهن نویسنده است روبه‌رو هستیم؛ ولی نکته مهم در این امر نهفته شده که این جهان به ظاهر خیالی بر بستری از واقعیت شکل گرفته و به عبارت دیگر در حقیقتی تاریخی ریشه دارد. این همان جهان خیالی رمان است که از نظر گلدمن در رمان‌های اجتماعی، برپایه جهان‌نگری یک گروه خاص ساخته و پرداخته شده است. بر همین مبنا می‌توان رمان حلیمه را به دو قسمت تقسیم کرد. در قسمت اول رمان که شامل زندگی حلیمه در روستاست کم‌تر با رخدادی خاص و نمادین یا ایدئولوژیک روبه‌رو می‌شویم. در این قسمت حلیمه درگیر کارهای

روزمره خود است و شخصیت‌های رمان نیز همگی شخصیت‌هایی خشتی بوده که تمام دل‌مشغولی آن‌ها انجام وظایف روزانه و عادی خود برای گذران زندگی است:

سید محمود به خاطر نفخی که داشت نتوانسته بود شب بخوابد ... فاطمه صاحب فرزندی شده بود ... شوهر او تندخو بود و تهدید کرده بود اگر پسر به دنیا نیاورد او را طلاق خواهد داد ... پسر ام سعد از تونس برای او هزار فرانک پول فرستاده، خوش به حالش، هنوز سه ماه نشده که پسرش به تونس رفته ... چه اقتضای، مسعوده الک آرد خود را به همسایه‌اش نداده ... (عروسی، ۲۰۲۱، ص. ۱۴).

این قسمت از رمان با ازدواج حلیمه و ساکن شدن او در پایتخت به اتمام می‌رسد. در واقع می‌توان قسمت اول این رمان را نمادی از جامعه تونس قبل از ورود به بحث مبارزه با استعمار و تلاش برای آزادی و استقلال به‌شمار آورد. اما در قسمت دوم رمان که با انتقال حلیمه به شهر تونس و فوت مادر او (که در دلالتی ثانوی معنای سنت را می‌رساند) شروع می‌شود، مباحث آزادی‌خواهی و استقلال‌طلبی و مبارزه مسلحانه با استعمارگران تمامی حوادث دیگر را تحت‌الشعاع خود قرار می‌دهد:

ما از تظاهرات و تجمعات صحبت می‌کردیم، از مقاومت تا پایان ... تا پیروزی ... تا پایان ... بله! مقاومتی که حزب نقشه‌ای کامل برای آن طراحی کرده بود ... و بعد از این که گفت‌وگوها با فرانسه به نتیجه نرسید و رهبر مقاومت دستگیر شد این مبارزه در ۱۸ ژانویه ۱۹۵۲ شروع شد ... (همان، ص. ۷۱).

دوران تحت‌الحمایگی تونس و قیمومیت فرانسه بر این کشور نیز از سال ۱۸۸۱ تا ۱۹۵۶ ادامه داشته و بنابراین، رمان حلیمه منطبق بر تاریخ واقعی تونس نوشته شده و می‌توان قسمت دوم رمان را نشانه‌ای از دوران مبارزه تونس با استعمار فرانسه برای رسیدن به استقلال و آزادی به‌شمار آورد. بنابراین در رمان با حوادث و اتفاقاتی روبه‌رو هستیم که همگی در راستای شکل‌گیری و جهت‌دهی به درون‌مایه رمان و همسو با آن

ارائه شده‌اند، این درون‌مایه نیز همان‌گونه که بیان شد رخدادهای سیاسی - اجتماعی تونس در کنار شجاعت جوانان تونسی در تلاش آن‌ها برای تغییر اوضاع و احوال جامعه است؛ تغییری که در پایان رمان به استقلال کشور تونس می‌انجامد.

۵-۱-۲. شخصیت‌های رمان

ویرجینیا وولف درباره اهمیت شخصیت در رمان می‌گوید: من معتقدم سروکار همه رمان‌ها فقط با شخصیت است و فقط برای طرح و ترسیم شخصیت است که قالب داستان را طرح افکنده‌اند (آلوت، ۱۳۸۰، ص. ۵۰۳). ژان پل سارتر نیز معتقد است: اندیشه و نظریه‌ای در رمان وجود ندارد مگر این‌که از طریق روابط شخصیت‌ها با یکدیگر بیان شده باشد. (سارتر، ۱۳۷۰، صص. ۹۱-۹۲). آنچه در مبحث حاضر، حائز اهمیت است، میزان ارتباط و درهم‌تنیدگی شخصیت‌های رمان با وقایع اجتماعی و حقایق جامعه است. هرچند نام این رمان از یکی از شخصیت‌های داستان یعنی حلیمه گرفته شده، اما در رمان شاهد درهم‌تنیدگی شخصیت‌ها هستیم، به گونه‌ای که در مرحله اول رمان شخصیت حلیمه به شخصیت مادرش گره خورده و در بسیاری از تعاملات داستانی، نقش مادر وی بسیار پررنگ و برجسته است. «حلیمه از مادرش مانند این دست اخبار را زیاد می‌شنید و برای او عادت شده بود که منتظر بازگشت مادرش از چشمه بنشیند تا اخبار جدید را از او بشنود» (عروسی، ۲۰۲۱، ص. ۱۶). در قسمت دوم داستان نیز حلیمه در کنار همسرش عبدالحمید قرار می‌گیرد: «این اولین باری بود که حلیمه جزئیات یکی از تلاش‌های جوانان انقلابی را از عبدالحمید می‌شنید، بنابراین خیالش راحت شد و عصبانیتی که در ابتدا از شوهرش داشت فروکش کرد و در عوض جوش و خروش انقلابی‌اش بیشتر شد ...» (همان، ص. ۷۸)، تا جایی که در بسیاری از

رخداد‌های داستان می‌توان عبدالحمید را شخصیت اول و تماتیک داستان به‌شمار آورد؛ شخصیتی که حلیمه را در بسیاری از رخدادها در پی خود می‌کشد و وارد حوادث می‌کند.

برخی از شخصیت‌ها، شخصیت‌های تماتیک هستند و تنها در خدمت بیان و القای درون‌مایه داستان هستند ... و معمولاً نویسنده بسیاری از پیام‌ها و جنبه‌های درون‌مایه داستان خود را از طریق شخصیت‌های فرعی در کشاکش ارتباط آن‌ها با یکدیگر و شخصیت اصلی نشان می‌دهد و برای اینکه جلب توجه نکند خودش را پشت این شخصیت‌ها پنهان می‌کند (جزینی، ۱۳۷۸، ص. ۳۹).

در کنار این شخصیت‌های تأثیرگذار در رمان، شاهد وجود شخصیت‌های دیگری مانند دوست حلیمه، خواهر عبدالحمید، پدر حلیمه، جوان انقلابی و ... هستیم که هریک به فراخور خود در داستان نقشی را ایفا می‌کنند و نماینده ایدئولوژی و تفکر خاص و وابسته به گروه فکری ویژه‌ای هستند.

۵-۱-۳. قهرمان پروبلماتیک و آگاهی‌های فردی و اجتماعی

در رمان‌های رئالیستی با شخصیت‌هایی روبه‌رو می‌شویم که پای‌بند اصول و ارزش‌های راستین‌اند. لوسین گلدمن هر اثر سازگار با رئالیسم را اثری دارای ارزش به‌شمار می‌آورد. گلدمن قهرمان رمان را شخصیت پروبلماتیک می‌نامد.

اصطلاح شخصیت پروبلماتیک را نه به معنای فرد مسئله‌ساز، که به معنای شخصیتی به‌کار می‌بریم که زندگانی و ارزش‌های او را در برابر مسائل حل‌نشده که نمی‌تواند آگاهی روشن و دقیقی از آن‌ها به‌دست آورد، قرار می‌دهند و این ویژگی است که قهرمان رمانی را از قهرمان تراژیک جدا می‌کند (گلدمن، ۱۳۸۱، ص. ۲۶۰).

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این قهرمان تنهایی او در برابر تعارضهای جامعه است. به بیانی دیگر، قهرمان مسئله‌دار نخستین شخصی از نسل خود به‌شمار می‌رود که متوجه برخی ناراستی‌ها و کژی‌ها در جامعه خود می‌شود و وجود آن‌ها در جامعه باعث ناراحتی، نگرانی و اضطراب خاطر او می‌گردد (مرادمند و رستم‌پور، ۱۴۰۴، ص ۷۴). یکی از ویژگی‌های بارز رمان‌های اجتماعی، پویندگی شخصیت‌های آن و عدم برآشفتگی در برابر رخدادهای جامعه است، بدین معنا که قهرمان داستان به سطح آگاهی فعلی خود اکتفا نکرده و آگاهانه یا ناآگاهانه به سوی آگاهی ممکن^۷ قدم برمی‌دارد. این امر به صورت آشکارا در رمان حلیمه نمود می‌یابد. شخصیت‌های رمان تقریباً همگی افرادی پویا و درگیر در مسائل اجتماعی و سیاسی جامعه خود هستند. این افراد در رمان در مورد مسائل جامعه، دیدگاه خاص خود را دارند، با هم مباحثه می‌کنند و گاهی این امر به درگیری نیز منجر می‌شود. در این زمینه می‌توان به گفت‌وگوی میان حلیمه و زن بستری در بیمارستان اشاره کرد. وقتی حلیمه بی‌تفاوتی این زن را در برابر آنچه در کشورش می‌گذرد می‌بیند برآشفته می‌شود و این‌گونه با وی به صحبت می‌پردازد:

خواهر من، کجایی؟ کجا زندگی می‌کنی؟ در تونس؟ ... در شرایط کنونی ... نه خواهر من ... تو تونسی نیستی ... چون استعماری که تو را در برگرفته با استعمار تونس متفاوت است ... استعمار تو هووی توست که با او می‌جنگی و مقابله می‌کنی ... حال آنکه روزانه افراد زیادی که در برابر استعمار ایستاده‌اند به خاک و خون کشیده می‌شوند ولی با سینه‌ای گشاده و لبانی خندان به استقبال مرگ می‌روند ... تو با هووی خود می‌جنگی ولی ملت تونس با تمام نیروی خود در برابر استعمار ایستاده است (همان، ص ۹۳).

در همین زمینه عبدالحمید نیز پیوسته در گفت‌وگو و مجادله با افرادی است که قیام را عامل رهایی تونس از قید و بند استعمار نمی‌دانند. این آشفتگی و قرار گرفتن در برابر مسائل حل‌نشده استعمار و مبارزه با آن به‌وضوح در شخصیت‌های حلیمه و عبدالحمید قابل مشاهده بوده و آن‌ها را به قهرمانان پروبلماتیک رمان تبدیل کرده است.

۵-۱-۴. دگرگونی شخصیت‌های رمان

هرچند در مبحث گذشته تا حدودی به‌صورت غیرمستقیم به این مسئله پرداخته شد، با توجه به اهمیت آن در نقد گلدمن، در این قسمت به‌صورت ویژه نیز مورد تحلیل و تشریح قرار خواهد گرفت. در مورد رمان‌های اجتماعی باید به این نکته مهم اشاره کرد که به‌علت این‌که این دست از داستان‌ها، منطبق بر حوادث واقعی جامعه نوشته شده‌اند، در آن شاهد دگرگونی و تحول منطقی شخصیت‌ها و قهرمانان داستان هستیم. این امر در رمان‌های اجتماعی نه‌تنها عادی بلکه مورد توقع و انتظار خواننده است. حلیمه از یک دخترک روستایی که جز هم‌نشینی با زنان روستا و صحبت در مورد مردم و غیبت کردن کار خاصی انجام نمی‌دهد به زنی انقلابی تبدیل می‌شود که در راهپیمایی‌ها شرکت می‌کند و اطلاعیه‌های محرمانه انقلاب را منتقل کرده و به حمل و نقل سلاح و مهمات کمک می‌کند و عبدالحمید نیز از جوانی روستایی به یکی از سرکرده‌گان گروه‌های انقلابی تبدیل می‌شود. سایر شخصیت‌های رمان با اینکه ایستا هستند، ولی هرکدام نماینده گروه خاص و تفکر ایدئولوژیک گروه خود به‌شمار می‌روند. در زمینه شیوه اندیشه و ایدئولوژی شخصیت‌ها نیز باید گفت که بیشتر شخصیت‌های اصلی رمان از ابتدا تا انتهای آن بر همان دیدگاه‌های فکری خود باقی مانده و شاهد تحول اساسی در طرز فکر و جهان‌بینی آن‌ها نیستیم که البته شرایط دو شخصیت حلیمه و

همسرش متفاوت است. با توجه به آنچه در مورد شخصیت‌های رمان اتفاق افتاده، باید گفت که محمد العروسی المطوی توانسته آینده‌ای محتمل را برای شخصیت‌هایش رقم بزند، به گونه‌ای که خواننده تعارضی میان آنچه در رمان اتفاق افتاده با آنچه ممکن است در عالم واقع رخ دهد، نمی‌یابد و این امر بر ارزش هنری اثر وی می‌افزاید. در این میان نباید از زیبایی توصیفات نویسنده چه در وصف شخصیت‌ها و ویژگی‌های ظاهری آنان و چه در توصیف زیبایی طبیعت و محل زندگی مردم تونس غافل شد؛ این امر هم بر زیبایی رمان افزوده و هم مانع خستگی مخاطب در خوانش یک رمان خشک اجتماعی شده است.

۵-۲. مرحله دوم: تشریح

طبق نظریه گلدمن، در مرحله تشریح، ساختار سیاسی - اجتماعی و اقتصادی جامعه در درون ساختار اثر ادبی مورد بررسی و تشریح واقع می‌شود. در این زمینه لازم است به مسائلی از قبیل بسترهای تاریخی، سیاسی و اجتماعی که رمان در آن شکل گرفته است، آگاهی‌های سیاسی و اجتماعی قهرمانان رمان، اعتراض به وضع موجود، سیر تحول آگاهی‌های قهرمانان داستان و مسائلی از این نوع و نیز میزان تطابق آن‌ها با واقعیت‌های جامعه مورد توجه قرار گیرد.

۵-۲-۱. بستر سیاسی - اجتماعی رمان

محمد العروسی المطوی رمان حلیمه را بر بستری سیاسی - اجتماعی از حوادث کشور تونس در دوران مبارزه با استعمار فرانسه نگاشته است. از آنجا که این رمان با ورود حبیب بورقبیه به تونس در سال ۱۹۵۵ و شکست استعمار فرانسه و به استقلال رسیدن

تونس به پایان می‌رسد می‌توان گفت این رمان فاصله زمانی حدود سی‌ساله‌ای را دربر می‌گیرد. علت این امر نیز آن است که حوادث داستان از زمان شش یا هفت سالگی حلیمه شروع شده و زمانی که او دارای دو فرزند و زنی جوان است به پایان می‌رسد. در این سال‌ها تونس درگیر انقلابی همه‌جانبه برای بیرون راندن فرانسویان و پایان دادن به استعمار فرانسه بود. در هر صورت فرانسویان هنگام ورود به تونس از همان اواخر قرن نوزدهم شروع به خرید زمین‌های کشاورزی تونس نموده و حرکتی را شروع کردند که در کتاب‌های تاریخی از آن به‌عنوان «الاستعمار الزراعی» یاد می‌شود (ر.ک. القصاب، ۱۹۸۶، ص. ۵۵ و بعد). محمد العروسی در همین زمینه و از زبان احمد پدر حلیمه که ناجوانمردانه توسط مالک فرانسوی یکی از همین زمین‌های کشاورزی به قتل رسیده است این‌گونه می‌گوید: «بی‌شرف‌ها، دزدها! این زمین‌ها میراث پدران و پدربزرگان ماست، با پستی و بی‌شرفی آن‌ها را غصب کردند! آه! آه! ای کاش روزگار به من قدرت انتقام می‌داد» (العروسی، ۲۰۲۱، ص. ۲۱). فرانسویان با این حرکت بیشتر زمین‌های کشاورزی تونس را از آن خود نموده و مردم کشاورز تونس را به کارگرانی روزمزد تبدیل کردند که برای به‌دست آوردن نان شب خود ناچار به کار کردن در زمین‌های کشاورزی بودند که تا چندی پیش خود صاحب آن به‌شمار می‌رفتند. این جریان از سال ۱۸۸۱ م شروع شده و تا پایان دوره استعمار فرانسه ادامه داشت. محمد العروسی نمود این استعمار کشاورزی را در رمان خود و در به‌تصویر کشیدن وضعیت زندگی مردم تونس آشکارا نشان می‌دهد، نخستین سطرهای رمان این‌گونه شروع می‌شود: «مادر حلیمه باید به‌سرعت قطره اشک روی گونه‌اش را پاک می‌کرد... اشکی به سوزناکی شلعه‌های آتش و داغی درد و رنج، اما دستش نمی‌توانست آن اشک داغ و سوزان را پاک کند» (العروسی، ۲۰۲۱، ص. ۹)؛ اشکی که ناشی از درد و رنج بیوه شدن و فقر و

نداری است. همسر او به ناحق توسط فرانسویان و با اتهام دزدی به قتل رسیده و باعث شده تا زندگی مادر حلیمه با فقر و نداری همراه شود. محمد العروسی تسلط استعمار فرانسه و ترس مردم تونس از آن را نیز این‌گونه به صورت نمادین به تصویر می‌کشد:

کدخدای روستا سفره شامی را برای سه نفر از ژاندارم‌هایی که بعد از نماز عصر آمده بودند پهن کرد ... تمامی مردم روستا از این دیدار ترس داشتند ... آیا این ژاندارم‌ها برای دوستی آمده بودند؟ آن‌ها هیچ‌گاه بدون انجام کاری وحشتناک نمی‌آمدند، کاری که رنج و مصیبتش شامل حال یکی از اعضای روستا یا گروهی از آن‌ها می‌شد، جریمه‌ها ... بازداشت‌ها ... سربازی اجباری ... فراخواندن سربازان ... آمدن آن‌ها چیزی جز نازل شدن دردهای پیاپی نبود ... (همان، ص. ۱۵).

از دیگر ویژگی‌های سیاسی اجتماعی کشور تونس در این دوران، شروع تفکر استقلال‌طلبی و آزادی‌خواهی و مبارزه با استعمار فرانسه است. هرچند این تفکر از ابتدای شروع اشغال تونس وجود داشت، ولی طبق اسناد تاریخی، شدت گرفتن آن و تبدیل شدنش به تفکری انقلابی در سال‌های پیش از شروع جنگ جهانی دوم شکل گرفت (ر.ک: القصاب، ۱۹۸۶، ص. ۴۸۴ و بعد). همان‌گونه که گذشت طبق، نظریه ساختارگرایی تکوینی، نویسنده، در واقع نماینده یک ایدئولوژی فکری بوده و در اثر ادبی خود، در پی اثبات و تأیید آن ایدئولوژی گام برمی‌دارد. در رمان حلیمه نیز محمد العروسی درحقیقت نماینده مردم تونس و ایدئولوژی استقلال‌طلبی است و افراد انقلابی چون حلیمه و همسر وی را به‌عنوان شخصیت‌هایی که صدای نویسنده را به مخاطب می‌رساند انتخاب کرده است. اما این صدا، تنهای صدای موجود در رمان نیست، در کنار آن صدای ترس (مادر حلیمه و مادر عبدالحمید)، صدای بی‌تفاوتی در برابر رخدادهای جامعه (زن بستری در بیمارستان، خواهر عبدالحمید) و صدای حمایت از فرانسه و استعمارگران و سرسپردگی به آن‌ها (کدخدای روستا، فرمانده تونسی

سربازان) نیز در رمان وجود دارد. این چند صدایی باعث به وجود آمدن گفتمان‌هایی می‌شود که جنبه اجتماعی بودن رمان را تقویت می‌کند. این صداها گاهی در تعارض و تقابل با یکدیگر قرار می‌گیرند (صدای حلیمه و مادر عبدالحمید) و گاهی نیز همدیگر را تقویت می‌کنند (صدای حلیمه و همسرش). در یکی از قسمت‌های رمان زمانی که حلیمه به همسرش شک کرده بود بعد از صحبت با وی و مطلع شدن او از تلاش همسرش در مبارزه با استعمار فرانسه این‌گونه با وی صحبت می‌کند:

این اولین باری بود که حلیمه وصف مبارزه انقلابیون را می‌شنید، پس خیالش راحت شد و خشمش را فراموش کرد، اما با حالتی حماسی و انقلابی به شوهرش گفت: از این لحظه من را هم در صف انقلابیون به‌شمار آور، امیدوارم در این راه سودمند باشم ... عبدالحمید خواهش می‌کنم ... من آماده هستم (العروسی، ۲۰۲۱، ص. ۷۸).

و در جایی دیگر هنگامی که مادر عبدالحمید متوجه شرکت پسرش در انقلاب می‌شود این‌گونه با حلیمه صحبت می‌کند: «تو هم می‌دانی عبدالحمید به چه کارهایی دست زده است؟ ... چه خسارت بزرگی! حلیمه ... چرا مانع او نشدی؟ ... چرا به من نگفتی تا مانعش شوم اگر خودت توانایی نداشتی؟ ... نکند تو هم به این کار راضی بودی؟! نتیجه تمامی این کارها چیست؟ ... بی‌باکی ... سبک‌سری جوانان ... بی‌خردی ...» (همان، ص. ۱۱۰). وجود این چندصدایی و دفاع هر شخصیت از دیدگاه‌های ایدئولوژیک گروهی که به آن وابسته است از ویژگی‌های رمان‌های اجتماعی است که در رمان حلیمه نیز به وضوح قابل مشاهده است و به نوبه خود بر نقد این رمان بر مبنای نقد ساختارگرایی تکوینی گلدمن صحنه می‌گذارد. همان‌گونه که از این نمونه‌ها مشخص است، محمد العروسی در رمان خود تلاش داشته تا بستر سیاسی-اجتماعی تونس در سال‌های قبل از استقلال را به همان صورت در رمان خود بازسازی کند. وی در این

زمینه از قهرمان‌های پروبلماتیک و مسئله‌داری چون حلیمه، عبدالحمید، زن پرستار بیمارستان، جوان انقلابی و ... استفاده کرده و در کنار این مطلب با توجه به ایدئولوژی جمعی خود، سعی دارد تا مردم تونس را با شرایط استعماری آشنا کند و آگاهی فعلی آن‌ها را به سمت آگاهی ممکن پیش ببرد. این امر یکی از ویژگی‌های رمان‌های اجتماعی است که در نظریه ساختارگرایی تکوینی مورد توجه ویژه‌ای قرار گرفته است.

۵-۲-۲. بازتاب ساختارهای معنادار رمان در بستر جامعه

از دیگر ویژگی‌های رمان‌های اجتماعی که از دیدگاه گلدمن در نقد ساختارگرایی مورد توجه قرار می‌گیرد، رابطه متقابل میان بستر جامعه و ساختارهای معنادار رمان است. به این معنا که در مرحله قبل، آنچه مدنظر پژوهشگر قرار داشت، بررسی بستر تاریخی سیاسی و اجتماعی رمان بود و در این مرحله و با یک گام به جلو، رابطه میان بستر جامعه و ساختار رمان مورد بررسی قرار می‌گیرد. از نظر گلدمن، خالق یک اثر ادبی، به‌علت اینکه خود، نماینده‌ای از یک ایدئولوژی و اندیشه است، باید تلاش کند تا بر مبنای رئالیسم اجتماعی گام بردارد و از رمانتیسیم اجتماعی فاصله بگیرد. توضیح آنکه در رئالیسم اجتماعی، جامعه همان‌گونه که هست در اثر ادبی نمود می‌یابد، ولی در رمانتیسیم اجتماعی، نویسنده، جامعه را آن‌گونه که دوست دارد باشد، طراحی می‌کند.

مفهوم ساختار معنادار که لوسین گلدمن آن را ابداع کرده، نه تنها مستلزم وحدت اجزا در یک کلیت و وجود رابطه متقابل میان اجزاست، بلکه در عین حال گذار از نگرشی ایستا به نگرشی پویا و اتحاد میان تکوین و کارکرد را نیز ایجاب می‌کند، به گونه‌ای که گویی با نوعی فرایند ساخت‌گیری روبه‌رو هستیم که مکمل فرایند ساخت‌شکنی ساختارهای قدیمی است (گلدمن، ۱۳۸۱، ص. ۵۸).

با توجه به آنچه گذشت و نیز با در نظر گرفتن سیر رخداد‌های داستان حلیمه، باید گفت که محمد العروسی تمامی تلاش خود را به کار بسته تا ساختار اجتماعی تونس را در رمان خود به همان شیوه‌ای اصلی و واقعی خود در دوره مورد بحث که همان زمان استقلال تونس است به نمایش گذارد. همان‌گونه که در کتب تاریخی بیان شده تونس حرکت ضد استعماری خود را در اوایل قرن بیستم شروع کرد و در این راستا افرادی مانند حبیب بورقیبه، صالح بن یوسف، فرحات حشاد و ... رهبری این حرکت ضد استعماری علیه فرانسه را بر عهده داشتند. این انقلاب در ۲۰ مارس ۱۹۵۶ به پیروزی رسید و تونس توانست استقلال خود را به دست آورد و از استعمار فرانسه رهایی یابد (ر.ک: القصاب، ۲۰۰۸، ص. ۶۵۴). البته این آزادی به راحتی به دست نیامد و تونس از سال ۱۸۸۱ که توسط فرانسوی‌ها اشغال شد تا سال ۱۹۵۶ که به استقلال رسید سختی‌ها و مصیبت‌های فراوانی را از جانب استعمار فرانسه تحمل کرد. از آنجا که رمان حلیمه، رمانی اجتماعی - تاریخی است محمد العروسی به صورت مستقیم و آشکار به این واقعه تاریخی اشاره کرد و رمان خود را با همین خبر به پایان می‌رساند:

در نیمه‌های ژوئن ۱۹۵۵ حلیمه هنگام طلوع آفتاب از خواب بلند شده و به سمت بندر حلق الوادی به راه افتاد، جایی که با صدها هزار نفر منتظر بازگشت انقلابی بزرگ، حبیب بورقیبه، به وطن بودند. حلیمه به همراه کاروان بورقیبه به راه افتاد، درحالی که از شادی استقلال و آزادی فریاد می‌زد و کل می‌کشید (العروسی، ۲۰۱۱، ص. ۱۱۶).

اما این تمام ماجرا نیست، تونس در دوران استبداد و استعمار فرانسه ظلم‌های فراوانی به خود دید و ثروت‌های مادی و معنوی و انسانی آن توسط فرانسویان به تاراج برده شد و همین امر باعث شد تا مردم تونس در رنج و سختی و فقر و فلاکت روزگار را بگذارند. امری که در جای جای رمان حلیمه به آن اشاره شده است: «حلیمه از

حرف‌های بیوه‌زن متوجه شد که همسرش ده سالی هست که به‌خاطر فرار از سربازی در ارتش فرانسه، پنهان شده و از آن زمان با گدایی گذران زندگی می‌کند ... و از دنیا چیزی جز این خانه چادری و این الاغ پیر ندارد» (همان، ص. ۴۰). این بلایی بود که توسط استعمار فرانسه بر سر بسیاری از مردم تونس آمده بود و امری فراگیر به‌شمار می‌رفت. در جایی از رمان، حلیمه با پیرمردی که یک پای خود را ازدست داده به صحبت می‌نشیند و علت قطع پای وی را می‌پرسد، او پاسخ می‌دهد:

من جوانی تنومند و قوی بودم که در بندر بنزرت کار می‌کردم ... شاهد روزی بودم که هرگز آن را فراموش نمی‌کنم، ما در روز ۱۱ سپتامبر ۱۹۲۴ در هم‌پستگی با برادران کارگر خود در تونس اعلام اعتصاب کردیم. نیروهای استعمارگر با زور سلاح اعتصاب ما را درهم شکستند، با آن‌ها درگیر شدیم و آن‌ها نیز به روی ما که هیچ نوع سلاحی در اختیار نداشتیم آتش گشودند ... سهم من از آن اعتصاب تبعید از شهر بنزرت بود ... و سال‌ها در فقر و نداری و گدایی به سر بردم ... (همان، ص. ۹۹).

و در ادامه صحبت خود با حلیمه می‌گوید: «آن زمان مثل الان نبود دخترم ... اوضاع و شرایط مبارزه تغییر کرده ... بهترین چیزی که دوست دارم در زمان زندگی خودم ببینم این است که پایان استعمار فرا برسد ... به خانواده‌ام گفته‌ام که اگر قبل از دستیابی به آزادی از دنیا رفتم بر سر قبرم بیایند و خبر عزت و آزادی کشور را به من بدهند» (همان، ص. ۱۰۰). گلدمن برای نقد ادبی، چشم‌اندازی گسترده را نشان می‌دهد که در آن، تحلیل درونی اثر، گنجانیدن اثر در ساختارهای تاریخ و جامعه‌شناختی و به‌عنوان ابزار کمکی بررسی زندگی‌نامه و روان‌شناسی هنرمند باید جای داشته باشند. با این همه، او در وهله نهایی، معتقد است که آثار باید با ساختارهای بنیادین واقعیت تاریخی و اجتماعی مرتبط شوند (گلدمن، ۱۳۸۱، ص. ۶۱). این امر در واقع همان الگوی

ساختارگرایی است که گلدمن برای نقد جامعه‌شناختی رمان ارائه می‌دهد، یعنی ساختارهای رمان باید با حقیقت تاریخی جامعه ارتباط معناداری داشته باشند. بنابراین آنچه در بستر رمان حلیمه به وقوع می‌پیوندد در واقع بازتابی است از آنچه در جامعه تونس در زمان تسلط فرانسویان بر این کشور به وقوع پیوسته است و این امر به نوبه خود بررسی و نقد رمان حلیمه در بستر نظریه ساختارگرایی تکوینی گلدمن را تأیید می‌کند.

۵-۲-۳. اعتراض به وضع موجود

یکی دیگر از ویژگی‌های رمان‌های اجتماعی، فریاد اعتراضی است که نسبت به وضع جامعه به گوش می‌رساند. نویسنده رمان اجتماعی، از آنجایی که خود نماینده یک دیدگاه ایدئولوژیک خاص و یک طبقه اجتماعی با اعتقادات ویژه است، به خود اجازه می‌دهد تا به شرایطی که در تعارض با خواسته‌ها و آرمان‌های طبقه اجتماعی‌اش است به مقابله برخیزد و این اعتراض را از گلولی قهرمانان رمان فریاد بزند. در جای جای رمان شاهد این فریاد اعتراض هستیم. نمونه بارز این اعتراض‌ها را در صدای رسای حلیمه می‌شنویم آنگاه که بر سر زن مریض در بیمارستان فریاد می‌زند و او را به خاطر عدم آگاهی و بی‌اطلاعی از فداکاری‌های جوانان کشور در راه رسیدن به آزادی و استقلال سرزنش می‌کند:

نه خواهرم ... تو تونسی نیستی ... هر روز جوانان انقلابی که با استعمار می‌جنگند به خاک و خون کشیده می‌شوند ... ملتی که تو یکی از آنها هستی با استعمار می‌جنگد ... و به دنبال آزادی و استقلال است ... لعنت به تو ... (العروسی، ۲۰۲۱، ص. ۹۴).

آنچه حلیمه در پی آن است آگاهی مردم برای شرکت در انقلاب علیه استعمار و استعمارگران است و آنچه به آن اعتراض دارد بی‌اطلاعی و ناآگاهی و بی‌تفاوتی قسمتی از مردم جامعه (که زن بیمار نماینده آن‌هاست) در برابر رخداد‌های جامعه و عدم تلاش این گروه برای دستیابی به آزادی و استقلال کشور است. البته این تنها صدای اعتراض موجود در رمان نیست، صدای اعتراض کدخدا به مردمی که قصد مقابله با استعمار فرانسه را دارند، صدای اعتراض مادر عبدالحمید به حلیمه که مانع شرکت عبدالحمید در فعالیت‌های انقلابی نشده است، صدای اعتراض پرستار به حلیمه مبنی بر مخفی نگه داشتن برخی فعالیت‌های انقلابی و ... نیز در زمره صداهای اعتراضی در رمان به‌شمار می‌رود که برای پرهیز از اطالاه کلام از آوردن نمونه‌های آن خودداری می‌شود. بنابر آنچه گذشت یکی از نشانه‌های رمان‌های اجتماعی فریاد اعتراض موجود در رمان به شرایط جامعه است که در رمان حلیمه نیز به‌وضوح شاهد آن هستیم.

۶. نتیجه

در رمان حلیمه با درون‌مایه‌ای سیاسی - اجتماعی روبه‌رو هستیم. آنچه در این رمان حرف اول را می‌زند، مبارزه مستقیم و حتی مسلحانه نسل جوانان تونس با استعمار فرانسه است. این رمان از یک روند زمانی منطبق بر تغییرات و تحولات سیاسی تونس برخوردار است. به این معنا که در قسمت اول رمان (زندگی حلیمه در روستا) چندان خبری از تحولات سیاسی حاکم بر جامعه در رمان نیست و قهرمان داستان در دام آگاهی فعلی خود گرفتار آمده است و بر این مبنا می‌توان جامعه روستایی و درگیری و مشغولی افراد روستا با حوادث روزمره و بی‌اهمیت را نشانه‌ای از جامعه تونس در دوره قبل از قیام علیه استعمار فرانسه و اسارت مردم در دام روزمرگی و دوری از اوضاع

اسفبار کشور خود که در باتلاق استعمار غرق شده بود، دانست، ولی با مهاجرت وی به شهر و آشنایی با حوادثی که جامعه تونس با آن دست و پنجه نرم می‌کرد آگاهی فعلی او وارد آگاهی ممکن شده و از حلیمه یک مبارز انقلابی و جان‌برکف می‌سازد. در این رمان با شخصیت‌های دیگری مانند خواهر عبدالحمید، زن پرستار بیمارستان، مادر عبدالحمید، مادر حلیمه و دوستان انقلابی عبدالحمید نیز مواجه هستیم که هرکدام نقش بسزایی در جریان‌های شکل‌گرفته داستان ایفا می‌کنند. با توجه به درون‌مایه این اثر اجتماعی که مبارزه علیه استعمار فرانسه و حاکمیت آنان است، چنین دریافت می‌شود که این رمان بر بستری کاملاً اجتماعی بنا نهاده شده و هر یک از شخصیت‌های رمان در آن نمادی از یک تفکر، اندیشه یا طبقه خاصی از جامعه هستند. در نتیجه با شرایط و رخدادهایی روبه‌رو هستیم که بر اجتماعی بودن آن صحنه گذاشته و وجود قهرمان پروبلماتیک، قهرمان‌های فرافردی و دگرگونی‌های موجود، این رمان را شایسته بررسی طبق نظریه ساختارگرایی تکوینی کرده است. در نهایت با نگاه جامعه‌شناختی به رمان حلیمه نوشته محمد العروسی المطوی، رمان‌نویس معاصر تونسی، نتایج زیر به دست آمد:

۱. وجود طبقه‌های فقیر و غنی در جامعه، حضور استعمارگران فرانسوی، رنج بردن تونس از فقر فرهنگی، نبود زیرساخت‌های اجتماعی و فرهنگی در کشور، وجود اقشار معترض و انقلابی در کشور و در نهایت وجود یک تلاش جمعی برای رهایی از شرایط موجود را می‌توان از مهم‌ترین مؤلفه‌های اجتماعی - فرهنگی رمان حلیمه در دو مرحله تشریح و دریافت براساس نظریه ساختارگرایی گلدمن به‌شمار آورد.

۲. وجود ساختارهای معنادار سیاسی اجتماعی رمان، حضور قهرمانان پروبلماتیک و فرافردی در رمان، تلاش قهرمانان رمان برای تبدیل آگاهی فعلی خود به آگاهی ممکن،

فریاد اعتراضی که سراسر رمان را در بر گرفته و در نهایت تلاش شخصیت‌های رمان برای تغییر وضعیت کشور و رسیدن به استقلال و آزادی از جمله مؤلفه‌هایی است که جنبه‌های جامعه‌شناختی رمان حلیمه را پررنگ کرده و در بستر سیاسی اجتماعی جامعه نیز نموده داشته و این رمان را در زمره آثار ادبی قرار داده که قابلیت نقد جامعه‌شناختی را دارا هستند.

۳. ساختارهای معنادار رمان نیز که متأثر از زیرساخت‌های تونس شکل گرفته‌اند، بر همین اساس توسط محمد العروسی طراحی شده است. فقر مطلق حاکم بر مردم تونس، ضعف و فقر شدید فرهنگی، تلاش مردم برای تغییر وضعیت، ظلم و ستم فرانسویان و دور نگه داشتن مردم از اتفاقات و حوادث زمانه از جمله ساختارهای معناداری است که در بستر سیاسی - اجتماعی رمان به منصفه ظهور رسیده است.

۴. در نهایت باید گفت که محمد العروسی در نشان دادن تصویری اجتماعی و منطبق بر واقعیت از کشور تونس در سال‌های قبل از استقلال در رمان حلیمه به خوبی عمل کرده و اشاره وی به رخداد‌های واقعی تاریخی و به ویژه روز استقلال تونس به صورت دقیق بر منطبق بودن این اثر با ساختار رمان‌های اجتماعی مهر تأیید نهایی را زده است.

پی‌نوشت‌ها

1. social criticism
2. sociology of literature
3. Lucien Goldmann
4. criticism of critical structuralism
5. social class
6. dialectic
7. conscience possible

منابع

- ادهمی، ج. (۱۳۹۰). نقد جامعه‌شناختی رمان سفر محمود دولت‌آبادی. *فصلنامه علمی پژوهشی زیان و ادبیات فارسی دانشگاه اسلامی سندج*، ۷، ۳۵-۵۴.
- آلوت، م. (۱۳۸۰). *رمان به روایت رمان‌نویسان*. ترجمه ع.م. حق‌شناس. چاپ دوم. تهران: مرکز امامی، ن. (۱۳۷۷). *مبانی و روش‌های نقد ادبی*. تهران: دیبا.
- جزینی، م. (۱۳۷۸). *پنج مقوله تئوری در ادبیات داستانی*. تهران: نحل.
- دستغیب، ع. (۱۳۷۸). *در آینه نقد*. تهران: حوزه هنری.
- سارتر، ژ. (۱۳۷۰). *ادبیات چیست؟ ترجمه ا. نجفی و م. رحیمی*. چاپ هفتم. تهران: کتاب زمان ستوده، ه. (۱۳۷۸). *جامعه‌شناسی در ادبیات*. تهران: آوای نور.
- شهبازی، آ.، و حسینی، م.، و عسگری حسنگلو، ع. (۱۳۹۳). نقد ساختارگرایی رمان همسایه‌ها اثر احمد محمود. *فصلنامه تخصصی مطالعات داستانی*، ۳(۷)، ۶۶-۹۰.
- طلوعی، و.، و رضایی، م. (۱۳۸۶). ضرورت کاربست ساختارگرایی تکوینی در جامعه‌شناسی ادبیات (ساختارگرایی تکوینی در مقام روش). *مجله جامعه‌شناسی ایران*، ۳، ۳-۲۷.
- العروسی المطوی، م. (۲۰۲۱). *حلیمه*. تونس: منشورات زخارف.
- عسگری، ع. (۱۳۸۷). *سیر نظریه‌های نقد جامعه‌شناختی ادبیات*. *ادب پژوهشی*، ۴، ۴۳-۶۴.
- علائی، م. (۱۳۸۰). *نقد ادبی و جامعه‌شناسی*. کتاب ماه و ادبیات و فلسفه، ۱۱ و ۱۲ (۴۷)، ۲۰-۳۳.
- فاضلی، ن. (۱۳۷۴). *درآمدی بر جامعه‌شناسی هنر و ادبیات*. *فصلنامه علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی*، ۷ و ۱، ۱۰۷-۱۳۳.
- فراروتی، ف. (۱۳۷۷). *لوکاچ، گلدمن و جامعه‌شناسی رمان*. *درآمدی بر جامعه‌شناسی ادبیات*. مجموعه مقاله، گزیده و ترجمه م.ج. پوینده. تهران: نقش جهان.
- قاضی‌زاده، ش.، معروف، ی.، و زینی‌وند، ت. (۱۴۰۳). *بررسی و تحلیل عنصر پی‌رنگ در رمان «الوباء» اثر هانی‌الراهب*. *روایت‌شناسی*، ۱۵، ۳۳۷-۳۶۹.

القصاب، ا. (۱۹۸۶). تاریخ تونس المعاصر ۱۸۸۱ - ۱۹۵۶. تعریب: حمادی الساحلی. تونس: الشركة التونسية للتوزيع.

کوثری، م. (۱۳۷۹). تأملاتی در جامعه‌شناسی ادبیات. تهران: باز.

گلدمن، ل. (۱۳۷۶). پیوند آفرینش ادبی با زندگی اجتماعی. ترجمه م.ج. پوینده. تهران: چشمه.

گلدمن، ل. (۱۳۸۱). جامعه‌شناسی ادبیات (دفاع از جامعه‌شناسی رمان). ترجمه م.ج. پوینده. تهران: چشمه.

مرادمند، ا. و رستم‌پور ملکی، رقیه (۱۴۰۴). جهان‌نگری و قهرمان مسئله‌دار در رمان التوت المر اثر محمد العروسی المطوی بر پایه نظریه نقد ساختارگرایی تکوینی گلدمن. زبان و ادبیات عربی، ۲ (۴۱)، ۶۷-۸۲.

میرصادقی، ج.، و میرصادقی، م. (۱۳۷۷). واژه‌نامه هنر داستان‌نویسی. تهران: مهناز.

ولک، ر.، و آستین، و. (۱۳۷۳). نظریه ادبیات. تهران: علمی و فرهنگی.

Reference

- Adhami, J., Jahangiri, P., Didari, C. (2011). "A Sociological Criticism on "Safar" (Traveling) Novel." *Quarterly of Persian Language and Literature*, 7, 35-54.
- Alaei, M. (2001). Literary criticism and sociology. *Ketab-e Mah-e Adabiyat va Falsafeh (Monthly Book of Literature and Philosophy)*, 11 & 12(47), 20-33. [In Persian]
- Al-Arusi al-Matwi, M. (2021). *Halima*. Tunis: Manshurat Zakharif. [In Arabic]
- Allott, M. (2001). *Novelists on the novel*. Translated by HaghShenas, A.M. Second Edition. Tehran: Markaz. [In Persian]
- Al-Qassab, A. (1986). *Contemporary Tunisian history 1881-1956* (H. Al-Sahili, Trans.). Tunis: Tunisian Distribution Company (al-Sharika al-Tunisiyya lil-Tawzi '). [In Arabic]
- Asgari, A. (2008). The Evolution of The Theories on The Sociological Criticism of Literature. *Adab Pazhuhi*, 1(4), 43-64. SID. <https://sid.ir/paper/137838/en> [In Persian]
- Dastgheyb, A. (1999). *In the Mirror of Criticism*. Tehran: Hozeh Honari. [In Persian]

- Emami, N. (1998). *Principles and Methods of Literary Criticism*. Tehran: Diba. [In Persian]
- Fararouti, F. (1998). Lukacs, Goldmann, and the sociology of the novel. In M. J. Pouyandeh (Ed. & Trans.), *Introduction to the sociology of literature*. Tehran: Naghsh-e Jahan. In Persian]
- Fazeli, N. (1996). An Introduction to the Sociology of Art and Literature. *Social Sciences*, 4(7.8), 107-133. https://qjss.atu.ac.ir/article_5164.html?lang=en [In Persian]
- Ghazizadeh, Sh., Maroof, Y., Zeynivand, T. (2024). "Investigation and analysis of the plot element in the novel " Al-Waba " by Hani Al-Raheb". *Journal Of Narrativestudies*, 5, 337 – 369.
- Goldmann, L. (1997). *The connection between literary creation and social life* (M. J. Pouyandeh, Trans.). Tehran: Cheshmeh. In Persian]
- Goldmann, L. (2002). *Pour une sociologie du roman*. Translated by Pouandeh M.J. Tehran: Cheshmeh. [In Persian]
- Jazini, M. (1999). *Five theoretical categories in fiction literature*. Tehran: Nahl. [In Persian]
- Kowsari, M. (2000). *Reflections on the sociology of literature*. Tehran: Baz.
- Mirsadeghi, J; Mirsadeghi, M. (1998). *The fiction Dictionary*. Tehran: Mahnaz. [In Persian]
- Moradmand, A., & Rostampour Maleki, R. (2025). Worldview and Problematic Hero in the Novel Al-Tut Al-Morr by Muhammad Al-Arousi Al-Matwi Based on Goldman's Theory of Critical Structuralism. *Journal of Arabic Language & Literature*, 17(2), 67 - 82. [In Persian]
- Sartre, J.P. (1991). *Qu 'est-ce que la litterature?* Translated by Najfi, A: Rahimi, M. Seventh Edition. Tehran: Ketab Zaman. [In Persian]
- Shahbazi, A., Hosseini, M., & Asgari Hasankaloo, A. (2014). Structuralist criticism of the novel "The Neighbors" by Ahmad Mahmoud. *Specialized Quarterly of Fiction Studies*, 3(7), 66–90. [In Persian]
- Sotoodeh, H. (1999). *Sociology in Literature*. Tehran: Avay-e Noor. [In Persian]
- Tolooei, V., & Rezaei, M. (2007). The Necessity of The Application of Genetic Structuralism in Sociology of Literature (Genetic Structuralism as Method). *Iranian Journal of Sociology (ISA)*, 8(3), 3-27. SID. [In Persian]
- Wellek, R, Austin, V. (1994). *Theory of literature*. Tehran: Elmifarhangi Perss. [In Persian]